

ԱՄ ՌՅԿԸ -- Թ
ՀԱՏՈՐ ՀԵ
Ի ՍՈՒՐ ՂԱՅՈՐ

1919
ՅՈՒՆՈՒԱՐ
ԹԻՒ 1

Բ Ա Ջ Մ Ա Վ Է Պ

Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ա Ր Ա Ն

*, ԱԶԳԱՅԻՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԳԵՂԱՐՈՒԹԵՍԱԿԱՆ *

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

□○□

Խ Ա Ղ Ա Ղ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

ԲՈՆՈՒԹԵԱՆ, գաղթող կործանեցաւ Թաւադէր, եւ իւր պատուանդանին վրայ կանգնեցաւ Արդարութեան անողուն յաղթականօ՛: Շատ նսեմ էր այդ գահը, շաւրուած քաղաքակրթութեան ու քրիստոնէութեան անգուրով մը շողշողուն, որոյ վրայ սեւ արծիւն ու կարմիր մահիկը համբոյրներ կը փոխանակէին, ծաղրելով մարդկութիւնը, ընկերական բարոյականը, օրէնքը, գութը: Արեան աւազանը լուաց անգոյրը, բացաւ ամօթը քողարկուած, մաքրեց նախատիպը մարդկութեան: Մեծ յաղթանակը, բիւրաւոր Թանկ կեանքերու գնովը գնուած, կ'ամիճէ հիմայ Ժողովրդոց սուգը՝ վարձատրութեան սպեղանուով բուժիչ:

Իսկ Հայ Ազգը: Տարբեր է մեր պայմանը: Հեռի Եւրոպայէն, հեռի դաշնակից բանակաց վահանին հովանիէն, քան ամենունը կսկծալի եղաւ մեր ողջակէզը: Եւ մեր խողխողումը դիւական թաքնութեան մը ներքեւ Թանգուգուած մնաց պահ մը,

մինչեւ որ զոհին կոծն անապատին հովը բերաւ հասուց մեր ականջին շատ ուշ: Մենք՝ վարատական Հայերս՝ լսեցինք այդ կոծը եւ դողացինք: Եւրոպա իւր վիշտն ու զմբաղն ունէր արդէն, եւ անկարող եղաւ իւր արցունքէն բաժին հանել մեզ: Վիրաւոր էին ազգերն համօրէն. բայց աւելի սոսկալի եղաւ Հայուն վէրքը, որոյ մեծութիւնը պիտի տեսնենք այն օր՝ երբ խաղաղութեան սրճը բանայ գաղտնութեան սեւ վարագոյրը, եւ պարզէ մեր անձկալից աչքերուն առջեւ պատկերն ահաւոր: Սակայն մենք, քաջածանօթ մեր դահնաց կարողութեան, գիտենք արդէն դառն ճշմարտութիւնը՝ տեսնելէ յառաջ. կ'զգանք մեր աղէտը իւր բոլոր արհաւիրաց մէջ: Կարմիր ներկուեցաւ մեր հողը, կարմիր ներկուեցան մեր ջրերը, որոց մէջ կը լողան մեր սիրելեաց դիակներն անհամար: Մեր մտերիմ յարկերուն մէջ բորենիներ կը բնակին մարդադէմ: Ու մեր կուրծքէն

աղաղակ մը կը բարձրանայ. — Ամենէն աւելի տառապեցանք մենք, ամենէն աւելի արժանի ենք հանգստեան :

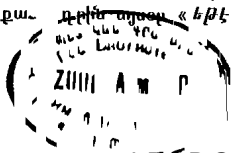
Մեր այս արդար աղաղակը սակայն շատ տկար արածականգ մը միայն կ'ընդունի եւրոպայէն : Կը խոստացուի մեզ, — եւ կը հաւատանք թէ պիտի շնորհուի ալ, — խաղաղութիւնը մնայուն, բայց ոչ մեր զոհին արժած խաղաղութիւնը : Եւրոպայի մեծ մարդասէրք կարեկցութեամբ կը նային մեզ, բայց ոչ բացայայտ անկեղծութեամբ : Կ'աւաղեն մեր ցաւը, բայց կիսարաց շրթներով : Այն ազգերուն՝ որոնք իրենց սիրտը կը վախեն երէկ իրենց դաշոյնը, ըսին. — Ազատ եք : Եւ այս աւետաւոր բարբառը չեղաւ երբեք ազգեցիկ բերանէ մ'ի նպաստ Հայուն : Լսեցինք քաջութիւն ծայներ, բայց ոչ մէկ ապահովիչ խոստում :

« Գիտէ՞ք դուք, — պատասխանեց ինձ անգղիացի պաշտօնական անձ մը, — գիտէ՞ք դուք՝ որ Ալգիլիա բոլոր ցեղերուն ինքնավարութիւնը կ'ուզէ. ապացոյց՝ իւր գաղութներն իսկ. նոյնը պիտի չզլանայ նաեւ Հայերուն՝ *Եթէ* տեսնէ որ կարող են իրենք զիրենք կառավարել » : Եթէ : Արդեօք անոր համար որ հայրենի հողին վրայ մեր դաժնիքներն աւելի բազմաթիւ են այսօր, եւ սահմանադրական վարչութեան մը ներքեւ պիտի ընկնեն զմեզ իրենց եթէ ոչ բարոյական՝ գէթ թուական հզօր առաւելութեամբ : Արդեօք անոր համար՝ որ Հայաստան կողդպտուած մերկացած, չունի ներկայապէս տէրութիւն մը կազմակերպելու հարկաւոր հարստութիւնը : Կամ թէ անոր համար՝ որ ինչգ դարերու ստրկութիւնը եւ իշխեցող անկարգ տիրապետութիւնը չկրցան պատրաստել մեր ցեղն ինքնավարութեան, խամցուցին զայն :

Պէտք է խոստովանինք կարեկցաբար, եւ մենք մեր մէջ, թէ հայ յեղափոխութիւնն ալ այնքան վստահացուցիչ համարում մը չներշնչեց օտարաց : Գերութեան շղթայից մէջ տուայտած ազգ մը, փոխանակ մեր ազատութիւնն ընելու մեր գաղափարական, եւ միայն ազատութիւնը, իսկոյն զինուորեցանք Եւրոպայէն հաւաքուած քա-

ղաքական ծայրայեղ սկզբանց դրօշներու ներքեւ. եւ միանգամայն մղեցինք երկու կողմ, բռնաւորին եւ իրարու դէմ, երկրորդ կողմով առաջինը տկարացնելով եւ անպատու ընելով : Զուգեցինք նկատել՝ թէ այդ ծայրայեղ սկզբունքն Եւրոպայի մէջ իսկ թղթի վրայ կը մնան տակաւին, եւ պիտի մնան երկար տարիներ ու թերեւս միշտ ալ. թէ արեւմտեան ամենէն ռաբկավար ազգերն անգամ չփորձեցին երբեք իրականացնել զանոնք : Հոս՝ իտալիոյ մէջ՝ ընկերակարական պետերու պերճ ամարանուցաց քովէն ժպտելով կ'անցնին ուշիմ անծնիր : Եւ Գաղղիոյ մեծ նախարարապետ մը, երբեմն գլուխ ընկերակարականաց, խորհրդարանին մէջ պատասխանելով իւր նախկին ընկերներէն միոյն հեզուութեան, ըսաւ. — Այս անոռէն հեռի՝ ծայնակից էի ձեզ. իսկ հոս պարտականութիւնս է պաշտպանել պետական շահերը : Յայրայեղական նախկին պետ մը հրապարակաւ կը խոստովանէր՝ թէ իւր կուսակցութեան հաւմուածութիւնը անհաշտ էին սահմանադրական ազատ ազգի մը հաւաքական շահերուն հետ : Ռուսաստան չուզեց հանաչել այս հշտարտութիւնը, եւ մեր առջեւ պարզեց իւր դիակը կիսամանի ծանր խրատ այլոց :

Մենք ընդհակառակն այնքան հրապուրուեցանք ծայրայեղութենէն, որ իրարու նկատմամբ ալ աններող դարձանք : Ազատութեան ակոյղեմանքս զլացանք մեր եղբարց՝ անծանկան ազատութիւնն անգամ. եւ քաղցր արեւմուլը տուժել տուինք անոնց ոճիրը՝ հետեւելու քաղաքական մեղմագոյն ծրագրի մը՝ զոր աւելի օգտակար կը կարծէին, կամ իրենց ինչքը նուիրելու իրենց հաճելի այն ինչ ազգօգուտ գործին՝ քան մեր պահանջած նպատակին : Եւ այս շարժումները կատարեցինք թէ մեր երկրին վրայ՝ Եւրոպայի ներկայացուցչաց աչքին առջեւ, եւ թէ նոյն ինքն Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ, որոնց կախաղանք իրենց հակառակն ստիպուեցան դրոշմել հայ եղբայրաւորութիւնը. եւ որոնք մեր ազգին անկախութեան խնդրոյն քով կը հարկա-

Մոռնալու չէինք, եւ հիմայ շատ աւելի հարկաւոր է յիշել, թէ ինչպէս բնութեան մէջ ամէն էակ իւր տակաւ յեղաշրջութիւնն ունի, այսպէս ազգերու քաղաքական կեանքն ալ ենթակայ է աստիճանական բարեփոխութեան կամ անկման: Իսկ մենք դեռ մեր նախնական ազատութիւնը ձեռք չբերած՝ ձգտեցանք քաղաքական հրապուրիչ՝ քայքայ անգործադրելի ձեւերու: Ազատութեան սանդղոյն առաջին աստիճանը չկոխած՝ մեր ոտքը կարկառեցինք դէպ ի վերջին աստիճանը: Սերմէն փոխանակ թրծուրի՝ ուզեցինք թիթեռնիկ ելնել: Մոռցանք՝ թէ ծայրայեղ գաղափարք եթէ տակաւին վնասակար եւ անպատեհ կը համարուին գործնականութեան մէջ՝ անոնց բուն ստեղծիչներէն, շատ աւելի հեռի էին բարիք մը լինելէ մեր ցեղին՝ որ գերազանցօրէն աւանդապահ եղած է միշտ, եւ աւանդապահութիւնն իսկ փրկած է զինքը: Եթէ մեր հարք Աւետարանին չհարէին, մենք այսօր քաղաքակիրթ ազգաց մէջ պիտի չունենայինք մեր պատուոյ տեղը: Յիշենք արդի Պարսիկները, Քրդերը, Թաթարները, Թուրքերը. յիշենք այժմեան եւրոպական ազգերն իրենց քրիստոնէութենէն յառաջ: Բռնութեան բազմադարեան թագաւորութեան ներքեւ՝ մեր քաղաքակրթութեան արծարծիչ ու պահպանակ եղաւ: Աւետարանին հետ՝ մեր հարց մատենագրութիւնը: Իշխեցող խաւարին յառաջ բերած վերջին մտաւոր անկումէն հանեց մեր Ազգը մեծ Սերաստացին՝ մեր հարց մատենագրութեան ու լեզուին վերանորոգմամբ: Դար մը, կէս դար յառաջ՝ համբուրելի աւանդութեամբ մը մեր հարց լեզուով կը գրէինք տակաւին, մեր հարց գաղափարներով կը մասնէինք, մեր անցելոյն յիշատակները կ'երգէինք ու կը հանէինք թաւտերաքեմին վրայ: Մեր նախնեաց պատմութիւնը, բարքերը, գործերն եղան ու են նոր հայ բանասիրութեան ալ աւելի սիրելի եւ ազնուական զբաղմունք: Եւ մեր պարծանքը ցոյց կու տանք դեռ մեր հարց շքեղ դաստակերտից վրայ: Կարճ խօսքով՝ Հայ Ազգը պահպանողական եղած է միշտ ու

մնալու է, - բարւոյն մէջ անշուշտ, - իւր նկարագիրը, պատիւն ու երջանկութիւնն ապահովելու համար:

Խաղաղութիւնը պիտի բերէ վերջապէս մեր ցանկալի ազատութիւնը, ինչ ձեւով որ յարմար տեսնէ զայն Եւրոպայ, որ չափով մենք զմեզ անոր պատրաստ ցոյց տուինք ցարդ: Պիտի չուզէիք բնաւ յիշել թուրքիոյ սահմանադրութեան սկիզբն իսկ ի տես դրինք այնպիսի վարմունք մը, որ աւատութիւնը, Հայերուս այդ քաղցր երազը, մեր ուրախութիւնը երկիւղի փոխեց պահ մը: Քար մը դնենք անցելոյն վրայ: Եւ յիշենք վերստին ու միշտ՝ թէ մեր ցեղը մարդկութեան մէջ ծանօթ է, եւ իւր մեծարելի դիրքը գրաւած, իւր լռութեամբ, պարկեշտութեամբը, կրօնասիրութեամբ, բնտանեկան պատուով, աշխատասիրութեամբ. ծիրքեր՝ որոց հետ խոտոր կը հաւմեմատին եւ զորս եղծանելու միայն սահմանուած են՝ օտարամոլութեան գաղափարներ, որոնք իրենց հայ քաղաքացաց շրթանց վրայ զուրկ են հայ կոչումներէ անգամ, եւ անհասկանալի մեզ: Գաղղիայէն եւ Ամերիկայէն աւելի ազատական ու ռամկավար զլինինք:

Այլաւանք ենք Հայերս ալ մարդկային մեծ բնտանիքին, որոյ շահերը նուիրակներն են մեզ: Բայց ամէն մեծ բնտանիք կը կազմուի փոքրերէ, որոց իւրաքանչիւրն իւր սեպհական տունն ու վառարանն ունի: Մեծին շահերը փոքրերու շահերուն հաւաքումն է, միոյն ապահովութիւնը միւսներուն ապահովութեան մէջ հաստատուած է: Մեր տունն ալ Հայաստանն է: Անոր ծխանն է Մասիսը՝ կանգնած վսեմ մեր հանդէպ, որոյ կատարէն դարերն ու ազգեր տեսան Հայրութեան փառաց ծխումբ: Անոր որմքերն անկիւնաքարերն են Տիգրանայ, Տրդատայ, Աշոտոյ եւ Լեւոնի շիրմերը շքեղ: Մեր գարշապարները կը սահին Ջիրաւայ, Աւարայրի, ամբողջ հայ հովիւն վրայ սփռած՝ նահատակաց սուրբ փրկանքներուն վրայէն: Մեր ոսկրները զանգուած են անոնց ոսկրներէն. մեր արիւնք խառնուած անոնց արիւնէն, մեր երեսաց վրայ անոնց դիմագիծը կը կրենք: Օտարամոլութեան գաղափարներ՝ որ կը հրաւիրեն

զմեզ մոռնալ մեր տունը, արհամարհել մեր սրբութիւնքը, կոխել մեր ընտանեկան մասքութիւնը, կատել արդար քրտանց ու բնասուող կարողութեան արդեանց վրայ ստացած մեր իրաւունքը, բոլոր այս տարօրինակութիւնք կը յարմարին Արեւմուտքի ստուերներու տակ քողարկուած միմիկ ուրջերու, ոչ արեւածագի շողերուն մէջ նստած մեր ցեղին: Հայ ենք մենք, եւ հայ կ'ու-

զենք սպրիլ մեր հարց ազատ՝ խաղաղ՝ բարեաստիկ հողին վրայ, մեր հարց սուրբ գերեզմանաց ու տաճարներուն քով, զորս Նրկինք ու Պատմութիւնը կտակեցին մեզ, կնքեցին ու դրոշմեցին: մեր նախնեաց ազատ Դրօշին ներքեւ՝ զոր մեր վրայ սաւառնելու իրաւունքը ստացանք մեր արեամբ:

ԽԲԲ. ԲԱԶՄ.

ՀԱՅ ԴՐՈՇՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ա. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐՈՇՆԵՐ

Ա. — ԿՈՉՈՒԽՆ: — Դրօշ, կամ հին գրութեամբ ու հնչմամբ Դրաշ, կը ծագի պրա. դրաշ կամ պարթ. դրաշ հոմանշանքէն, ծանօթ արդէն ոսկեզարեան լեզուին մէջ: Եւ ըստ իս արմատակից է մեր դրօշը բային, որ հին հայերէնի մէջ կը նշանակէր արձան շինել որ եւ է նիւթէ, ինչպէս կը գտնենք գործածուած Ս. Գրոց թարգմանութեան մէջ (Խմատ. ԺԳ, 13 ևն) եւ այլուր, հանդերձ դրօշող (Ռակեր. Փիլիպ.) եւ դրօշագործարիւն (Եզնիկ, Գ, Ե) բարդերով, ուսկից դրօշայ (Եւր, ԼԳ, 13 ևն) կամ բուն դրօշ (Սիրաք, ԼԲ, 28) կուռք կը նշանակեն: Հին ազգաց նախնագոյն կամ ազնուագոյն նշաններն արձանակերպ էին, անոր համար մեր հայրերէն դրօշք ըստեցան: Եւ նոյն կոչումն ընդարձակուելով՝ անցաւ նաեւ ձողաբարձ նշանաւոր կտաւին, որոյ անունը Յունաց եւ Հռովմայեցւոց քով ուրիշ ծագումն ունէր:

Կայ ոսկեզարէն աւանդուած նաեւ Վառ (Փաւստոս, Ե, ԼԲ), ուսկից է վառի բայը՝ զինելու իմաստով (Թիւք, ԼԱ, 3, 5 ևն). ըստ որում դրօշը զինուորական գործի

մ'էր եւ զինուոց մասն. ինչպէս եւրոպական ազգերն ալ այժմ զենք (armes) կը կոչեն արքունի կամ ազնուական նշանը:

Ե դարը մեր նիւթին տուաւ՝ եւ յաջորդք պահեցին՝ Նշան (Փաւստ. Ե, Գ, ԽԳ) կամ Նշանակ՝ կոչումն ալ, որ ըստ ձայնին էր իսկապէս դրօշին վրայ նկարուած յատուկ ձևը կամ պատկերը, ինչպէս որոշակի կ'երեւի Փարպեցւոյն սա բացատրութեան մէջ եւ, «նշանք դրօշիցն»¹, մին յատկացեալ, միւսն յատկացուցիչ, եւ որ լայն առմամբ յաճախ նշանակած է ամբողջ դրօշն ինքնին (Փաւստ. Ե, Գ, ԽԳ. Բ Մակար. ԺԵ, 21. ևն): Սոյն բառը կը գործածէին ուրիշ հին ազգերն ալ, Պարսիկները Երան, Յոյներ ռήμα, եւ Լատինք signum կոչելով:

Միջին դարն արարական ազդեցութեան ներքեւ հայ բնիկ կոչումները փոխանակեց Արամ՝ արարականով, որ այժմ ծանօթ է սեմական լեզուաց՝ ալեւ հնչմամբ: — Դրօշ, նշան եւ այսմ յետոյ խառնուեցան բարդ բառերու մէջ եւ, որոց պիտի հանդիպինք յաջորդաբար:

Իսկ այժմեան Դրօշակ ձևը կը գտնուի հին լեզուին մէջ՝ զգեստի քղանցին իմաստով:

1. Փաւստոս, Գ, Գ. — Եղեշէ Պատմ. Վնեակի, 1893, էջ 180.

2. Ազաթանգեղոս, Վնեակի, 1862, էջ 602.

3. Ղազ. Փարպեցի, Վնեակի, 1873, էջ 211.

4. Միւ. Արքիմանցի, Պատմ. Հայոց. Մոսկուա, 1860, էջ 55.